

KÂŞGARLI MAHMUD ve DİVANU LÛGATİ'T TÛRK

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, TDK Yay.:629, Ankara 1995
KÂŞGARLI MAHMUD KİMDİR?

Kaşgarlı Mahmud XI. yüzyılda yaşamış bir Türk bilgini, gelmiş geçmiş dâillerin en büyüğüdür, diyebileceğimiz bir Türk dâilcisidir. Bu gün için, onun hayatından çok, kişiliği ve eseri üzerinde bilgi sahibiyiz. Türk Dili Kamusu (sözlüğü) diye çevirebileceğimiz *Divanu Lûgati't - Türk* ve Türk dilinin sentaksı (söz dizimi cevherleri) yani, cümle yapısı bilgileri diye çevirebileceğimiz *Kitabu Cevâhirü'n-nahv fi lûgati't - Türk* adlı iki dev eserin sahibidir. Ancak bu eserlerden ikincisi bugün elimizde değildir. Böyle bir eserin yazılmış olduğunu *Divanu Lûgati't Türk*'te adının verilmiş ve kısaca da ondan söz edilmiş olmasından anlıyoruz. *Kitâbu Cevâhirü'n-nahv*, ya geçmiş devirlerde örneklerine sık sık rastlayabildiğimiz sebeplerle, tarihin karanlıklarına gömülüp gitmiş olan kayıp eserlerdendir, yahut da hâlâ uçsuz bucaksız eski kitap hazinelerinin derinliklerinde başka bir ad altında gizlenmektedir de daha el vurulmadığı için gün ışığına çıkarılamamıştır. Türk dilinin ansiklopedik bir sözlüğü niteliğinde olan *Divanu Lûgati't - Türk* ise elimizdedir. Bu tek eseri bile bugün Kâşgarlı Mahmud'u, Türk diline hizmet etmiş büyük şahsiyetler ve ölümsüzler arasına katabilecek niteliktedir.

Kaşgarlı Mahmud'un hayatı üzerindeki bilgilerimiz, bilmek istediklerimize oranla oldukça az ve yetersizdir. Bu konuda bilebildiklerimiz yalnız onun *Divanu Lûgati't-Türk*'ünde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yer almış bilgilere dayanmaktadır.

Adından da anlaşılacağı üzere Mahmud Kâşgarlıdır. *Kâşgar* XI-XIII yüzyıllar arasındaki dönemde, Doğu Türkistan'dan Maverâünnehre kadar uzanan ve ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar ülkesinin başkentidir. Aynı zamanda XI. yüzyıl *Orta-Asya*'sının büyük ve önemli bir kültür merkezidir de. Mahmud'un babası Hüseyin ve dedesi Muhammed, *Kâşgar*'ın kuzey-doğusunda bir kasaba olan *Barsgan*'lıdır. *Barsgan*'ın o günkü adı da *Ordukeni*'tir. Mahmud'un kendisi *Kâşgar*'da doğmuştur. Gerçi, son yıllarda yine *Divanu Lûgati't Türk*'teki bazı ifadelerle dayanılarak, Mahmud'un da babası ve dedesi gibi *Barsganda* doğmuş olduğunu, bu çevrede büyüdüğünü ve çocukluğunu *İli* ırmağı kıyılarında geçirdiğini iddia eden bir görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşe göre, Mahmud'un kendisini Kâşgarlı olarak göstermesi sırf eserini o devir yazı dili olan *Hakaniye* veya *Karahanlı* Türkçesi ile yazmış olmasından ve *Kâşgar* ilinin de o çağın önemli bir kültür merkezi olmasından ileri gelmektedir. Ancak, bu görüş bir kesinlik kazanamamıştır. Ne olursa olsun, Mahmud, adının ayrılmaz bir parçası durumunda olan Kâşgarlı sözünden de anlaşılacağı üzere, artık hep *Kâşgarlı* olarak kabul edilecektir.

Kaşgarlı Mahmud'un doğum ve ölüm yılları da kesin olarak belli değildir. 1072-1074 yılları arasında *Divanu Lûgati't Türk*'ü tamamladığı zaman kendisinin ileri bir yaşta olduğu göz önünde bulundurularak, Mahmud'un XI. yüzyıl içinde yaşadığı ve aynı yüzyılın sonlarına doğru öldüğü kabul edilmektedir.

Kâşgarlı Mahmud'un doğup yetiştiği bölgelerin hakimi olan *Karahanlılar* ülkesinde çeşitli Türk boyları yaşamakta idi. Kâşgarlı'nın bu boylardan hangisinden geldiği de, kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, onun *Türkiş* diye adlandırılan *Toğsılardan* yahut da

Toğsırlarla ortak bir lehçe konuşan *Yağma* Türklerinden geldiği görüşünde olanlar vardır.

Kâşgarlı Mahmud soylu bir ailedendir. Ataları Emirler (asıl söylenişi ile Hamirler) diye tanınan Karahanlı beyleridir. Bunlardan Emir (veya Hamir) Tekin Türkistanı Samanoğullarından zaptetmiş olan bir beydir. Mahmud'un ataları olan beylerin, Karahanlılar ülkesinde Oğuzların oturdukları bölgeleri idare etmiş olmaları yahut da Karahanlılar ordusunun onların kumandaları altında Oğuzlardan kurulmuş olması muhtemeldir.

Kâşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgati't-Türk*'ün başında, soyca Türklerin en ileri gelenlerinden olduğunu söylemekte, Karahanlı sülâlesinin tanınmış kişilerinden rivayetler aktarmakta, Karahanlı devlet teşkilâtı ve saray gelenekleri üzerine geniş bilgiler vermektedir. Bu durum, onun Karahanlı hükümdar ailesine de yabancı olmadığına işaret sayılıyor. Kâşgarlı Mahmud, hükümdar ailesinden gelmemiş olsa bile, herhalde o ailenin çevresindeki seçkin ve aydın bir zümreden gelmiş olmalıdır. Onun hayatı ile ilgili olarak yukarıdaki bilgilere, iyi bir nişancı ve iyi bir asker olduğunu da ekleyebiliriz.

Kaynak eserlerde Kâşgarlı Mahmud hakkında bilgi bulunmamasının sebebi, Kâşgarlı'nın ilk ana kaynak sayılan kendi eserinde, hayatı ile ilgili çok az bilgi vermiş olmasından ileri gelmektedir. Belki de o, hayatı hakkındaki bilgileri sözlüğünden önce yazmış olduğu ve günümüze kadar gelemeden kaybolmuş bulunan söz dizimi ile ilgili kitabında vermiştir. Bunun dışında, o, çağının seçkin bir insanı, büyük ün yapmış bir bilgini olarak eserlerinde doğrudan doğruya kendinden söz etmeyi uygun bulmamış da olabilir. İlim alanında bu kanaat oldukça yaygındır. Hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmamış olmasının bir başka nedeni de, genellikle o çağın İslâm âleminde dinî ilimlere fazla değer verilip, onun dışındaki bilgilerle uğraşanlara gereken değerin verilmemiş olmasından ileri gelmektedir.

KÂŞGARLI MAHMUD'UN ESERİ

Kâşgarlı Mahmud'u dilcilik alanına ve bilim dünyasına tanıtan eseri, bildiğimiz gibi *Divanu Lûgati't-Türk*'üdür. *Divanu Lûgati't-Türk*, Türk dilinin ansiklopedik bir sözlüğüdür. Kâşgarlı bu eserini 1072 yılında yazmaya başlamış ve 1074 yılında, yani bundan 921 yıl önce tamamlamıştır. Kâşgarlı'nın eserini *Kâşgar*'da mı yoksa *Bağdat*'ta mı yazdığı kesinlikle belli değildir. Ancak, o bu eseri yazabilmek için, o devir Türk dünyasını adım adım dolaşarak pek çok notlar almış, yığın yığın dil malzemesi toplamış; sonra da bu malzemeyi işleyerek ve çok iyi bildiği Arap dilinin kurallarına göre düzenleyerek bir sözlük hâline getirmiştir.

Bu gün yeryüzünde eserin bir tek yazma nüshası vardır. Bu tek nüsha da bir şans eseri olarak kaybolmaktan kurtarılabilmektedir. Hikâyesi oldukça ilgi çekicidir. Kilisli Rifat'ın anlattığına göre: “Meşrutiyet'in ilk yıllarında ve Emrullah Efendi'nin maarif nazırlığı ettiği suralarda, eski maliye nazırlarından Nazif Paşa'nın akrabası olan bir hanım günlerden birinde Sahafkar Çarşısı'na satılık bir kitap getirmiş; kitapçı Burhan Efendi de bunu satmak üzere Maarif Nezareti'ne götürmüştür. Ne var ki, Nezaret yani o zamanki Milli Eğitim Bakanlığı kitap için istenen 30 sarılırayı çok gördüğü için kitabı almaktan vazgeçmiştir. Bunun üzerine kitapçı bir de Ali Emiri Efendi'ye uğramayı uygun bulmuştur. Ali Emiri, kitabı şöyle bir inceledikten sonra değerini takdir ederek istenen 30 sarı lirayı ödeyip hemen satın almıştır. Ancak, bundan sonra da Ali Emiri Efendi herkese bu eserin öneminden bahsettiği halde, kaybolur korkusu ile kitabı kimselere göstermez olmuştur. Onu görmek isteyip de göremeyenler arasında devrin ünlü sosyolog ve fikir adamı Ziya Gökalp de vardır. Daha sonraki yıllarda harcanan uzun çabalar ve Sadrazam Talat Paşa'nın araya girmesi ile bu değerli eser Maarif Nezareti'ne devredilerek ve Kilisli Rifat Bey'in denetimi altında 1915-1917 yılları arasında üç cilt hâlinde bastırılarak kaybolmaktan kurtarılabilmektedir. Aksi halde, bu kitap da nice değerli eserin alın yazısına uğrayarak kaybolup gidebilirdi. Eser 1920-1939 yılları arasında birkaç

tercüme denemesinden geçtikten sonra, nihayet B e s i m A t a l a y'ın tercümesi ile 1939-1941 yılları arasında 3 cilt hâlinde ve buna ilâveten birer indeks ve fotokopi ciltleri ile birlikte TDK tarafından yayımlanmıştır.

DİVANU LÛGATİ'T-TÜRK'ÜN YAZILIŞ SEBEBİ

Divanu Lûgati't-Türk, adından ve Arap dilinin kurallarına göre düzenlenmiş olmasından da anlaşılacağı üzere, aslında Araplara Türkçe öğretmek üzere kaleme alınmış bir eserdir. Ancak, onun yazılışını böyle tek bir sebebe bağlamak da doğru değildir. Çünkü, Kâşgarlı Mahmud bu görevi yerine getirirken hem Türk dili ile Arap dilinin karşılaştırmasını, daha doğrusu bir muhakemesini yapmış, hem de Türk dili ve kültürü ile ilgili geniş ve çok yönlü bilgiler vermiştir. Böylece, o, Türkçenin ve Türk kültürünün o çağın İslâm topluluğu içindeki yerini belirtmeye çalışmıştır.

Bu noktaya biraz daha açıklık verebilmek için, öncelikle o devir Türk dünyası ile İslâm ve Arap dünyası arasındaki karşılıklı bağlantılara şöyle bir göz atmak yerinde olur sanıyoruz.

XI. yüzyıl Türk dünyası, ta Çin sınırlarından Bizans sınırlarına kadar uzanan bir genişlikte idi. Asya'yı bir başından öteki başına kadar kaplayan bu geniş alanın doğu kesimi Uygur ve Karahanlıların, batı kesimi de Selçukluların elinde bulunuyordu. Bu siyasi sınırlar içinde, *Uygur*, *Karahanlı* ve *Selçuklu* Türkleri dışında *Oğuz*, *Türkmen*, *Türkîş*, *Karluk*, *Yağma*, *Toxsı*, *Çigil*, *Kırgız*, *Kıpçak*, *Uğrak*, *Çaruk*, *Suwar*, *Bulgar* gibi adlar almış, birbirinden ayrı ağız ve lehçeler konuşan çeşitli boylar ve unsurlar yaşamakta idi. Böylece, XI. yüzyılın ikinci yarısında bir yandan ta *Bizans* sınırlarına bir yandan da *Irak*'ta Abbasî halifesi oturmağa kadar Türk üstünlük ve hâkimiyeti yayılmış bulunuyordu. Öte yandan, Türkler Budizmi ve Manihaizmi bırakıp toplu olarak İslâm dinini kabul ettiklerinden, artık İslâm medeniyeti alanına da girmiş bulunuyorlardı. Ayrıca, bu yeni medeniyet dolayısıyla, Orta Asyada bilim ve kültür dili olarak Arapça da hâkim duruma geçme savaşı veriyordu. *Maveraünnehir* bölgesi ile *Buhara*, *Semerkant* ve *Kâşgar* gibi Türk illeri İslâm kültürünün de önemli merkezleri durumuna yükselmışti. Türk ülkelerinde, Türkçe eserler yanında Arapça ve Farsça eserler de yazılıyordu. Öyle ki, Türk kültürü ile İslâm kültürü, Türk dili ile Arap dili karşı karşıya geçerek birbirlerini yenme savaşı veriyorlardı. Dinî bakımdan Abbasî halifesine bağlı olan İslâm âlemi, o günün tarihî ve sosyal şartları dolayısıyla Türk'ün üstünlüğünü, maddî ve manevî gücünü de kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu bakımdan İslâm-Arap âlemi Türkleri tanımak ve dillerini öğrenmek gereğini duymuştu. İşte Kâşgarlı Mahmud bu gereği karşılamak üzere bir yandan Araplara Türk dilini öğretmek isterken bir yandan da Türkçenin Arapça ile atbaşı beraber gittiğini ispatlamak istemiştir. Bu işi yaparken de dolayısıyla Türk kültürünün değer biçilmez bir hazinesini ortaya koymuş oluyordu. O, eserini yazıp bitirdikten sonra *Bağdat*'ta devrin halifesi *Ebü'l-Kasım Abdullah*'a sunarken, Arapçanın bütün İslâm dünyasında, kültür dili olarak hâkim olduğu bir çağda: “Tanrı yeryüzündeki erki (gücü) Türklere vermiştir. Bunların dilini öğrenmekte yarar vardır. Bu kitabı Araplara Türkçe öğretmek için ve Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye yazdım” diyebilecek kadar üstün bir Türklük sevgisine, üstün bir ana dil şuuruna sahip bulunuyordu. Bu konu ile ilgili bazı satırları eserin tercümesinden olduğu gibi aktaralım:

“İmdi bundan sonra Muhammed oğlu Hüseyin, Hüseyin oğlu Mahmud der ki: Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarından doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini¹ döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara *Türk* adını verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla

¹ Çağın güneş batmaz imparatorluğu anlamıyla.

birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eristirdi; bu kimseleri kötülerin-ayak takımının-şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, akli olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleri ile konuşmaktan başka yol yoktur”.

“And içerek söylüyorum, ben *Buhara*’nın sözüne güvenilir imamlarının birinden ve başkaca *Nasaburlu* bir imamdın işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki, yalavacımız (Peygamberimiz S.A.) kıyamet belgelerini, ahir zaman karışıklıklarını ve *Oğuz* Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada *Türk dilini öğreniniz; çünkü, onlar için uzun sürecek egemenlik vardır, buyurmuştur*”.

“Bu söz (hadis) doğru ise (sorgusu kendilerinin üzerine olsun) *Türk dilini öğrenmek çok gerekli (vâcib) bir iş olur; yok bu söz doğru değilse akıl da bunu emreder*”².

“*Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye Halil’in Kitabü l-ayn*’ında yaptığı gibi, kullanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak ara sıra yüreğime doğar dururdu”³.

Divanu Lûgati’t-Türk’ü, sıradan herhangi bir sözlük gibi kabul etmek doğru değildir. Çünkü, o, yazarının üstün şahsiyeti ve birçok alandaki geniş bilgisi dolayısıyla, XI. yüzyıl Türk kültür tarihini pek çok yönleri ile aydınlatabilen bir kaynak eser vasfı kazanmıştır.

Kâşgarlı Mahmud’un, XI. yüzyıl Türk dünyasına yayılmış bütün Türk boylarının yaşadıkları bölgelerden, oturdukları büyüklü küçüklü yerleşim merkezlerinden buraları bizzat dolaşarak malzeme toplamış olması; Karahanlı yazı dilindeki sözleri verirken, onları öteki Türk lehçe ve ağızlarından topladığı örneklerle karşılaştırması, gerekli yerlerde bunlar için ses bilgisi ve gramer açıklamaları yapmış olması, onun eserini, modern dilcilik metodlarına göre hazırlanmış ansiklopedik bir sözlük; geniş çapta karşılaştırmalı bir gramer durumuna getirmiştir. Elimizde, Türkçenin eski devirlerini ele alan bu vasıfta, bu genişlik ve derinlikte başka bir eser bulunmadığından, *Divanu Lûgati’t-Türk*, Türk lehçe ve ağızları için değer biçilmez bir kaynak durumuna girmiştir.

Bunun dışında, Kâşgarlı Mahmud ele aldığı Türk boy ve kavimlerinin oturdukları yerleri uzun uzun anlatmış, kullandıkları alfabe sistemlerinden, dillerindeki ses ve yapı ayrılıklarından, boy teşkilâtlarından söz etmiş; onların etnografyalarından tutunuz da inançlarına, gelenek ve göreneklerine, edebiyat ve folkloruna varıncaya kadar ayrıntılı bilgiler vermiş, bu bilgileri gerektiğinde hadisler, atasözleri, şiir parçaları ve dörtlükler gibi canlı örnekler sıralayarak açıklamaya çalışmıştır. İlk Türk dünya haritası ve en eski Türk savları (atasözleri) onun kitabında yer almıştır.

Kâşgarlı Mahmud’un, eserinde oldukça geniş ölçülerle yer verdiği Türk kavimlerinden biri Uygurlardır. VIII. yüzyılda Moğolistan’da, IX. yüzyılda da Doğu Türkistan’da yüksek seviyede şehirli bir Türk kültürü geliştirmiş olan Uygurlar hakkında, Uygur devri metinlerinde tarihî bilgiler mevcut değildir. Bu kavim komşularınca da az tanınmış olduğundan, XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud’un kendi eserinde Uygurlar için vermiş olduğu bilgiler hayli değerlidir. Ayrıca, Kâşgarlı Mahmud, Uygurlardan doğrudan doğruya kendi adları ile bahseden ve haklarında çok yönlü bilgi veren ilk İslâm dil tarihçisi vasfını da taşımaktadır. Bu konuda verilen bilgiler arasında, Kâşgarlı Mahmud’un mensup bulunduğu Karahanlı Devleti ile Uygurlar arasındaki savaşlara ait

² *Divanu Lûgati’t-Türk Tercümesi*, C. I., TDK. Ankara 1939, s. 3, 4.

³ Not I’de g.e., s. 6.

tarihî hatıraların izleri olarak bir destan parçası durumundaki bazı dörtlüklere rastlanmaktadır. İşte bir örnek:

Kimi içre oldurup

Ilav suvın keçtimiz

Uygur tapa başlanıp

Mınglak ilin açtımız

(Gemi içine oturarak İla suyunu geçtik; Uygur memleketine yönelerek Manglak elini fethettik).⁴

Uygur eline yapılan bir gece baskını anlatılırken de:

Tünle bile hastımız

Tegme yanğak bustumuz

Kesmelerin kestimiz

Mınglak erin bıçtımız

(Geceleyin baskın yaptık, her yandaki pusuya girdik. Öyle ki, atalarının perçemlerini kestik ve Mınglak erlerini öldürdük) denmektedir.

Kâşgarlı'nın, eserinde sık sık söz konusu ettiği kavimlerden biri de Oğuzlardır. Oğuzların dili, yani Türkiye Türklerinin atalarının konuşmuş oldukları Eski Oğuzca da öteki Türk boylarının lehçelerine bakarak daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Eserde Oğuzlar, Oğuzeli ve Oğuzca üzerinde genişlemesine bilgi verilmiş olmasının sebebi, şüphesiz Oğuzların X, XI. yüzyıllar Orta Asya Türk dünyasındaki önemleri ile orantılıdır. Oğuz Türkmen boyları daha X. yüzyıldan ve Sirderya ırmağı kuzeyindeki steplerden başlayarak. Sirderya, Maverâünnehir, Harezm ve Horasan bölgelerinde önemli bir yer tutmuş bulunuyorlardı XI. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti'nin batuya yaptığı göçler ve fütuhatlar ile, Oğuz hakimiyeti Azerbaycan, Irak bölgelerine ve devrin büyük kültür merkezlerinden biri durumunda olan Bağdat'a kadar uzanmıştı. Orta Asya Türk dünyasında bu kadar önemli bir yer tutmuş olan Oğuzların Türk dili bakımından etkisiz kalmaları elbette söz konusu olamazdı. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde Oğuzcaya çok sık yer vermiş olması, herhalde bu durumla ilgili olmalıdır. Kâşgarlı'nın Oğuzca hakkında verdiği bilgiler, dil tarihi açısından daha başka bir değer de taşımaktadır. Şöyle ki; VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar değişik bölgelerde müstakil, fakat ayrı birer yazı dili hâlinde yol almış bulunan Türkçe, tek bir kol hâlinde ilerlemiştir. Oğuzcanın gerek Orta Asyada gerek Anadolu bölgesinde müstakil bir yazı dili hâlinde kuruluşu XIII. yüzyıldadır. Elimizde XIII. yüzyıldan önceye ait yazılış alanları belli metinler bulunmadığından bu gün için Oğuzcanın XIII. yüzyıl öncesi, sisli bir dönem durumundadır. İşte bundan dolayıdır ki, Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzca için verdiği bilgiler bu lehçenin XI. yüzyıldan XIII. yüzyıl ortalarına kadar uzanan devresinin tayini bakımından çok değerlidir ve iki dönem arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

Bütün konuşma ve yazı dilleri gibi, Oğuzca da sürekli bir değişme yolu izlediğinden, *Divanu Lûgati't-Türk* vasıtasıyla Oğuzcanın tarihî gelişme durumu hakkında da değerli bilgiler alınabilmektedir. Ayrıca, bu eser sayesinde, Oğuzcanın, o devrin ortak yazı dili olan Karahanlı Türkçesi ile öteki ağız ve lehçeler arasındaki yerini, onlarla birleşen ve ayrılan yanlarını da az çok öğrenebilmekteyiz. Çünkü, Kâşgarlı Mahmud,

⁴ *Divanu Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, s. 178-1. Bu konuda geniş bilgi için bk. Tahsin Banguoğlu, "Uygurlar ve Uygurlar üzerine," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1958, s. 103-106.

eserinde herhangi bir kelime veya dil kuralı üzerinde dururken “Türklerce -yani Karahanlı Türklerince- böyle söylenir; Oğuzlarda karşılığı şudur; Oğuzlar bunu bilmezler; Çiğil, Yağma, Suvar ve Bulgar Türkleri ile Kıpçaklar bu söyleyişle ortaklaşırlar ya da ayrılırlar; onların başka bir diyaleği vardır” gibi ayrıntılı açıklamalara da girmiş; gerektiğinde bunlar için örnekler de sıralamıştır.

Divanu Lûgati't-Türk'ün dil ve kültür tarihindeki yeri üzerinde ne kadar dursak, ne kadar yazsak azdır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kâşgarlı Mahmud, bu değerli eseri ile Türk milletinin kalbinde olduğu kadar Türk dil ve kültür tarihine de adını altın harflerle yazdırmaya hak kazanmış üstün değerlerimizden biridir.

Sayın okuyucularımıza Türkçenin XI. yüzyılda nasıl bir dil yapısında olduğunu gösterebilmek ve günümüze gelinceye kadar ne gibi değişikliklere uğradığı hususunda bir fikir verebilmek için, yazımızı, aşağıda *Divanu Lûgati't-Türk*'ten aktardığımız birkaç sav (atasözü) ve birkaç dörtlülle bitirmek istiyoruz:

SAVLAR :

Erdem başı tıl

‘Erdemin, yani faziletin başı dildir.’

Ot tise ağız köymes

‘Ateş demekle ağız yanmaz’

Közden yırasa köngülден yme yırar

‘Gözden ıraklaşan gönülden de ıraklaşır.’

Tag tağқа қауушмас киши кишике қауушур

‘Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.’

Öd keçer киши туымаз, яланғуқ оғли менгкү қалмас

‘Zaman geçer kişi duymaz, insanoğlu baki kalmaz.’

Suv körmeginçe etük tartma

‘Suyu görmeden pabuç çıkarma.’

Tüzün birle uruş utun birle üsterme

‘Ağırbaşlı ile uğraş, yüzsüzle yarışma.’

Neçe munduz erse eş edgü, neçe egri erse yol edgü

‘Ne kadar ahmak olursa olsun arkadaş yalnızlıktan iyidir;
ne kadar eğri olursa olsun, yol yolsuz kalmaktan daha iyidir.’

DÖRTLÜKLER :

Begler atın arğurup

Қаdғу аmı turғurup

Mengzi yüzi sarғarup

Kürküm anğar türtülür

‘Beyler atlarını yordular, kaygı onları durdurdu, yani sardı; benizleri sarardı; sanki safran sürülmüştü’

Tumluğ kelip kapsadı

Çutluğ yayığ tepsedi

Çarlap ajun yapsadı

Et yin üşüp emrişür.

‘Soğuk gelip kapladı, kutlu yazı çekemedi; kar yağarak dünyayı kapattı vücut üşüyerek titriyor’

Yığlap udu artadım

Bağrım başın kartadım

Çaçmuş kutuğ irtedim

Yağmur küni kan saçar.

‘Arkasından ağlayarak bozuldum, bağrımın yarasını deştim, giden saadeti aradım, gözüm yağmur gibi kan saçar.’

Tümen çeçek tizildi

Bükünden ol yazıldı

Öküş yatıp üzeldi

Yerde kopa adrışur

‘Yazın gelişi dolayısıyla, tümen tümen çiçek dizildi, yer altında yatmaktan sıkılan bitkiler yerden fışkırıyor ve birbirinden ayrılıyor.’

Yaşın atıp yaşnadı

Tuman turup tuşnadı

Adğır kısır kişnedi

Öğür alıp okraşur

‘Bahar dolayısıyla: bulut şimşek çaktırdı ve bulutlar coştı; kısırakla aygır baharın geldiğini görerek kişnediler, her aygır kısırağını aldı.’

Millî Kültür, C. 2, S. 10 (Mart 1981), s. 15-19.